

КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА НЕВЕРБАЛЬНОГО КОДУ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

У статті проаналізовано основні підходи до визначення поняття "міжкультурна комунікація"; окреслено особливості впливу невербальної поведінки комунікантів на перебіг процесу міжкультурної комунікації.

З 80-х років минулого століття дослідники США і Західної Європи у галузі соціології, культурології, психології, лінгвістики, філософії виявляють підвищений інтерес до проблематики міжкультурної комунікації. Серед найголовніших завдань теорії міжкультурної комунікації – попередження і усунення міжкультурних непорозумінь.

Дослідження особливостей функціонування невербальних засобів комунікації у процесі міжкультурного спілкування, а також аналіз терміна "міжкультурна комунікація", який, незважаючи на активне вживання, досі залишається невизначеним, зумовлює актуальність нашої статті. Об'єктом аналізу є вплив невербальних (кінетичних, проксемічних) кодів на перебіг акту міжкультурної комунікації. Метою статті є вивчення підходів до аналізу міжкультурної комунікації; встановлення невербальних факторів, які можуть призвести до міжкультурних непорозумінь.

Більшість запропонованих визначень терміна "міжкультурна комунікація" базуються на протиставленні міжкультурного і внутрішньокультурного (інтракультурного) спілкування (intercultural and intracultural communication): "міжкультурна комунікація включає безпосереднє спілкування людей з різних національних культур" [1: ix]; "міжкультурна комунікація має місце, коли виробник повідомлення – представник однієї культури, а отримувач повідомлення – іншої" [2: 15]; міжкультурна комунікація – це "обмін символічною інформацією між чітко визначеними групами з суттєво відмінними культурами" [Barnett & Lee, цит. за 3].

Пітер Вінч, однак, критикує тезу про відмінність культур, зазначаючи, що частини "нашої" культури можуть для декого з нас бути абсолютно чужими, більш чужими, ніж культурні прояви, віддалені від нас географічно чи історично [4: 198]. Іншими словами, носії однієї мови можуть бути "неподібними" за рядом ознак (за звичаями і традиціями, релігією), і, навпаки, носії різних мов можуть мати у цьому сенсі багато спільного. На основі цього М. Лін визначає спілкування як "діяльність, у якій люди впливають і реагують один на одного" і вважає, що таке визначення справедливе для будь-якого спілкування, і внутрішньокультурного, і міжкультурного. Таким чином, автор заперечує існування суттєвих відмінностей між спілкуванням носіїв однієї спільної мови і спілкуванням людей, які проживають на територіях, віддалених одна від одної, і тому *prima facie* мають різні звичаї і традиції [3].

На неоднорідність єдиної національної культури вказує і П.М. Донець, називаючи комунікацію між носіями різних субкультур (етнічних, регіональних, вікових, професійних і т.д.) у межах єдиної національної культури *міжсубкультурною*. При цьому Павло Миколайович зазначає, що "з когнітивної точки зору вона мало чим відрізняється від звичайної інтракультурної – спільний національно-культурний багаж виявляється цілком достатнім для досягнення взаєморозуміння". Тому проблеми в межах такого спілкування є здебільшого прагматично зумовленими (оцінками, настановами, забобонами, тощо) [5: 54].

Характерною рисою міжкультурної комунікації є усвідомлення відмінності самого партнера по комунікації, а також відмінності його мотивацій, інтенцій, фонових знань, коду (мови, жестики, символіки, умовних знаків, тощо): "Про міжкультурну інтеракцію і комунікацію ми говоримо у тих випадках, коли партнери по зустрічі належать до різних культур і коли вони усвідомлюють, що кожен відповідно є "іншим", тобто, відбувається взаємне усвідомлення один одного як "чужого" [Maletzke, цит. за 5: 104]. Приймаючи наведене визначення за робоче, ми погоджуємося, що міжкультурна і внутрішньокультурна комунікація є, безумовно, спорідненими явищами: обидва цих явища протікають при взаємодії людей у конкретному місці й з певного оточення; обидва включають елементи мовної гри і характеризуються деякою подібністю і відмінністю культур їх учасників; успіх обох залежить від взаємної узгодженості, суперництва і співробітництва [3]. Однак, керуючись наведеним визначенням, ми не ототожнюємо міжкультурну і внутрішньокультурну комунікацію.

Міжкультурна комунікація, в якій через мовлення взаємодіють культури і мови, базується на двох типах поведінки. Універсальна поведінка, спільна для всіх культур, базується на біологічній спадковості людини, яка передається від покоління до покоління. Крім того, різним етнічним групам притаманна специфічна поведінка (parochial behavior), яка формується під впливом соціального і фізичного оточення. Специфічні моделі поведінки призводять до формування специфічної культури, оскільки культуру можна визначити як "менталітет (система цінностей, ідей, звичаїв), тобто, сукупність конвенцій, які керують соціальними відносинами ..." [Posner, цит. за 5: 35]. Культура охоплює "частину перетвореної ними (людськими спільнотами) природи" [5: 42]. При взаємодії культур можуть виникати невідомі збої у процесі комунікації і навіть конфлікти, спричинені відмінностями вербальних і невербальних кодів у носіїв різних культур. Такі непорозуміння пов'язані з порушенням основної умови успішного спілкування: комуніканти мають однаково розуміти повідомлення (і вербальне, і невербальне).

Вербальні компоненти відіграють провідну роль у міжособистісному спілкуванні, оскільки саме вони є основними носіями значень повідомлень [6: 58]. Цілком природним, таким чином, є той факт, що ця складова комунікативного акту є більш ґрунтовно дослідженою. Водночас деякі дослідники стверджують, що частка невербальних сигналів у міжособистісному спілкуванні становить 60% – 80% [6: 59], що доводить важливість до-

слідження елементів інших семіотичних систем. За класифікацією Ф.С. Бацевича, невербальні засоби спілкування представлені акустичними, оптичними, тактильно-кінестезичними, ольфакторними, темпоральними. Ядром невербальної семіотики вважають просодіку, кінетику і проксеміку [7]. Розглянемо елементи деяких з цих груп.

Найбільшою мірою на перебіг спілкування впливає кінетична поведінка (жести, міміка, пози, рухи тіла) [6: 60]. Кінеми можуть або доповнювати вербальне повідомлення, або замішувати його, як у наступному прикладі:

"Just because art is subjective doesn't make it a lie. Sometimes an artist's interpretation of something is ultimately more real than the thing itself. The artist is forcing you to view the subject in a new and different light, to arrive at a greater truth."

Denise waved my theories away with a careless hand (J. Fielding).

Зоровий контакт з мовцем, встановлений адресатом комунікативного акту, підтверджує включення останнього у процес спілкування, його зацікавленість у предметі розмови і в продовженні взаємодії. Однак відсутність зорового контакту зі співрозмовником не завжди свідчить про протилежне: наприклад, жінки зі Шрі-Ланки традиційно уникають прямого і тривалого зорового контакту з незнайомими чоловіками. Тому при тлумаченні невербальних повідомлень слід пам'ятати про культурно-специфічні моделі кінетичної поведінки.

Іншим специфічним компонентом національної культури є проксемна або просторова поведінка, яка разом з кінетичною входить до класу оптичних засобів спілкування. За класифікацією Е. Холла, комунікативні дистанції (тобто, міжособові відстані у просторі комунікації) представлені: інтимною (0 – 0,45 м), особистою (0,45 – 1,2 м), соціальною (1,2 – 3,7 м) і публічною дистанцією (3,7 м і більше).

Але виокремлення таких зон відображає, здебільшого, цінності англосаксонської культури, носії якої з особливою повагою ставляться до бажань партнера і його права на "недоторканість" кордонів особистого психологічного простору. Для контактних культур (арабської, ізраїльської чи латиноамериканської) типовим є спілкування без дотримання особистої дистанції; і при міжкультурній взаємодії проксемна поведінка їх представників може помилково сприйматися носіями неконтактної культури (типу скандинавських) як вторгнення у свою особисту сферу.

Ще однією важливою формою невербальної поведінки є мовчання, яке, за М. Бахтіним, є "продовженням бесіди" і може мати різне функціональне, семантичне і прагматичне навантаження. Мовчання, під яким ми розуміємо намірену невербальну реалізацію комунікативного акту, слід протиставляти не говорінню взагалі, а "передачі інформації мовленнєвим способом" [8: 74]. За термінологією теорії мовленнєвих актів Дж. Серля [9], мовчання не має локуції, бо позбавлене матеріальної форми; але воно здатне сигналізувати про намір або іллокуцію мовця (докладніше див. [10]), наприклад:

"You remember Sheena O'Connor? She came out of her coma this afternoon. ...It was incredible. Everyone's calling it a Christmas miracle."

"It must have been very exciting."

"It was amazing... Anyway, I'll tell you all about it tonight."

An awful silence followed. For the second time that day, my heart sank, my happiness crashing to the floor with such force I felt the room shake beneath my feet (J. Fielding).

Наведений уривок являє собою розмову між самотньою жінкою і її знайомим, який напередодні запросив її пообідати з ним, після того як він тричі скасовував призначені побачення. Жінка щиро вірила у його почуття і з нетерпінням чекала на зустріч (*"I said nothing, my mind already on the night ahead. So what if Josh had canceled three lunch dates in a row. One dinner equaled three lunches any day"*). Тому мовчання Джоша після переходу до нього мовленнєвого ходу інтерпретується Тері як відмова від зустрічі (цілком правильно, як доводить ширший контекст роману).

Інший вид мовчання, а саме паузи у межах мовленнєвого ходу (in-turn-pauses) і між мовленнєвими ходами (pauses between turns), є культурно зумовленою формою поведінки і тому може стати причиною міжкультурних непорозумінь. У психолінгвістичній літературі паузи у межах мовленнєвого ходу зазвичай розглядають як вагання, тобто переривання мовцем потоку мовлення для планування наступної частини висловлювання. Через таку функцію їх ще називають когнітивними паузами. Тривалість і частотність таких пауз залежить, по-перше, від складності комунікативного наміру мовця, а по-друге, від особливостей (просодичної структури) певної мови. Міжкультурні непорозуміння викликає той факт, що так звані когнітивні паузи (через свою тривалість) можуть бути сприйняті співрозмовником як паузи між мовленнєвими ходами.

Паузи між мовленнєвими ходами з'являються у місцях переходу мовленнєвого ходу від одного співрозмовника до іншого (transition relevance places, TRPs). У різних культур уявлення про тривалість цих пауз досить різні. Тому в міжкультурному спілкуванні можуть виникнути проблеми, спричинені різними уявленнями співрозмовників про норму поведінки у конкретній ситуації: один з комунікантів може взяти мовленнєвий хід у місці, яке для його партнера не є TRP (місцем переходу мовленнєвого ходу), або навпаки, не вступити у розмову в очікуваному місці. К. Кнапп називає подібні збої у процесі спілкування соціо-прагматичними невдачами (socio-pragmatic failures) [11].

Таким чином, як доводять численні дослідження, існує кілька потенційних джерел міжкультурного непорозуміння, серед них: специфічна кінетична поведінка співрозмовників, проксемна поведінка, різні уявлення носіїв різних культур про норми тривалості пауз між мовленнєвими ходами. Люди часто не усвідомлюють особливостей власного стилю спілкування. Вони (особливості) стають помітними лише при спілкуванні з носіями інших особливостей. Тому, на наш погляд, дослідження збоїв у процесі міжкультурної комунікації, у чому вбача-

емо п е р с п е к т и в у подальшої роботи, сприяє не лише їх успішному подоланню, але й кращому усвідомленню прихованих рис власного комунікативного стилю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Gudykunst, William B. & Mody, Bella, eds. Handbook of International and Intercultural Communication. Second edition – Thousand Oaks / London / New Delhi: Sage Publications, 2002.
2. Porter, R.E. & Samovar, L. A, eds. Intercultural Communication: A reader. Fifth edition. – Belmont: Wadsworth Publishing Company, 1988.
3. Lin M. Is There an Essential Difference between Intercultural and Intracultural Communication? // Intercultural Communication. – 2003-2004. – № 6.
4. Winch, P. Can We Understand Ourselves? // Philosophical Investigations. – 1997. – 20: 3. – P. 193-204.
5. Донец П.Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации. – Харьков: Штрих, 2001. – 384 с.
6. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики: Пособие. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
7. Горелов И.Н. Невербальные компоненты коммуникации. – М.: Наука, 1980. – 104 с.
8. Крейдлин Г. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.
9. Серль Дж. Что такое речевой акт? // НЗЛ. — 1986. — №17. — С. 151-170.
10. Рудик І.М. Реактивне мовчання у діалогічній єдності питання – відповідь // Вісник Харківськ. нац. ун-ту. – 2003. – № 611. – С. 144-147.
11. Knapp K. Metaphorical and Interactional Uses of Silence // Intercultural Communication. — 1999. — №3.

Матеріал надійшов до редакції 10.04.2005 р.

Рудик І.Н. Культурная специфика невербального кода в межкультурной коммуникации.

В статье проанализированы основные подходы к определению понятия "межкультурная коммуникация"; намечены особенности влияния невербального поведения коммуникантов на протекание процесса межкультурной коммуникации.

Rudyk I.M. Culturally specific non-verbal code in intercultural communication.

The paper deals with basic approaches to defining the notion of intercultural communication. It also examines the influence of non-verbal human behaviour on the process of intercultural communication.